

Kdo je můj nepřítel?¹

Jan Heller

Známa otázka „Kdo je můj bližní?“ /L. 10,29/ má svůj protějšek v otázce neméně závažné „Kdo je můj nepřítel?“. Kolem těchto dvou otázek krouží celé životní dílo našeho jubilanta: zasazovat se o bližního znamená nepodávat se nepříteli, zápasit a bojovat. Ale jakými zbraněmi a proti komu vlastně? Jsem přesvědčen, že tuto otázku řeší náš jubilant celoživotně způsobem, který je v hluboké shodě s poselstvím Písma i s úkolem křesťana. Shrnutí do teze: vlastním nepřítelem je hřích, nikoli lidé; ti jsou spíše jen jeho zajatci, a proto potřebují vysvobození.

Ale není to řešení až příliš přímočaré, zjednodušující, a proto nevěrohodné? Nejen ve Starém zákoně, i v Novém jsou místa, která se tomu zdají odporovat. Vzpomeňme na příběh Ananiáše a Safiry /Sk 5,1–11/ nebo na rozsudek nad Jidášem /Sk 1,20/, kde se bez rozpaků citují dvě tvrdé stati ze Ž 69,26 a 109,8. Právě žalmy, tak oblíbené v křesťanské tradici, obsahují výroky o nepřítelích, které výrazně odporují našim humanistickým představám, které často dokládáme Novým zákonem a Ježíšovým postojem. Analýza tohoto rozporu je vlastním tématem mého příspěvku.

Tento rozpor jsme ovšem cítili, když jsme připravovali nový ekumenický překlad Písma. Náš jubilant se ostatně zdatně podílel na práci novozákonní komise. Starozákonní komise řekla své slovo k otázce nepřátel v úvodu k žalmům: „ŽALMISTOVI NEPŘÁTELÉ. Některým čtenářům žalmů nezřídká působí potíže žalmistovy prosby o potrestání jeho nepřátel či nepřítel. K tomu je třeba vědět, že nejde o osobní protivníky žalmistovy. Žalmista, zvláště v tzv. davidovských žalmech, vystupuje zástupně (v novozákonním pohledu by se dalo říci kristovsky) jako ten, kdo viditelně zastupuje

¹ Článek vznikl v rámci grantu GAAV – AO 183701.

Boha vůči lidu a za lid předstupuje modlitebně před Boha. Nepřátelství proti němu je proto projevem nepřátelství proti samému Bohu. Jde tedy vposledu o přemožení nečistých sil a mocností zloby a zhouby, které se v životě ovšem projevují lidským prostřednictvím. I křesťan stojí v podobném zápase proti zlu /Ef 6, 12/, i když v moci lásky Kristovy se bude za člověka propadlého zlu modlit /srov. L 23, 34/."

Tu je třeba zeptat se znovu: Je toto stanovisko jen druhotným křesťanským přeznačením, nebo má své kořeny už ve Starém zákoně samém? Vnášíme tu do něho něco, co je mu cizí a co je vlastně jeho znásilněním? Pokusme se proto zamyslet se nad obsahem výrazu nepřítel ve Starém zákoně a konfrontovat tyto zneklidňující otázky s tím, co o věci říká sám biblický text.

Běžný postup, který se zde nabízí, je vyjít od výrazu *nepřítel*, samozřejmě v hebrejštině a řečtině, a ohledat jeho význam i závažné konotace v celé šíři biblického výskytu. To už je ovšem zpracováno, především ve velkých a známých encyklopediích.² Výsledky v nich předložené nejsou na první pohled jednoznačné. Při bližším přihlédnutí však ukazují, že problému „nepřítel v Písmu“ či „ve Starém zákoně“ nemůžeme být právi, pokud myslíme jen v souřadnicích moderního plochého horizontalismu a nezapočítáme vztah k nadlidským démonským mocnostem. Sémantická analýza výraziva má ovšem své hranice, postihuje jen výseč problému.

Nepřátelé v žalmech je téma také už zpracované, především ve velkém komentáři Krausově.³ Kraus dochází k závěru velmi podobnému. Říká: jde sice o lidi, kteří však jsou reprezentanty nadlidských ničivých sil, oddělujících člověka od Hospodina. V tomto smyslu jsou nepřátelé protikladem chudého a spravedlivého, kolem jehož údělu žalmy krouží.⁴ Důležitá je tu zvláště kategorie „činitelů nepravosti“ /hebrejsky *poʿalé ʿaven/*, kterou rozebral už Mowinckel.⁵ Jde o zlovolné čaroděje, přivolavače klatby a zhouby, kteří dodávají nepřátelům žalmisty přízračné pozadí.

Tyto oblasti už jsou tedy zpracovány. Pokusme se proto jít ještě jinou cestou, která víc počítá s kontextem: Vyberme nějaký výrazný oddíl Starého zákona a přezkoumejme v něm, kdo se tu představuje jako nepřítel. Po úvaze nad mnoha možnostmi jsem se rozhodl vybrat stať opravdu klíčo-

² Theol. Handwörterbuch zum Alten Testament, ed. E. Jenni und C. Westermann, München 1971, heslo 'oheb – Feind /E. Jenni/ sl. 118 – 122; Theol. Handwörterbuch zum Alten Testament, ed. G. J. Botterweck und H. Ringgren, Stuttgart 1973, Bd. I, heslo 'ajab et cons. /H. Ringgren/ sl. 228 – 235.

³ H. J. Kraus, Psalmen, BK XV/1, 5. Aufl, Neukirchen 1978, 112 – 117; H. J. Kraus, Theologie der Psalmen, 2. Aufl, Neukirchen 1989.

⁴ Kraus, Psalmen s. 116.

⁵ Kraus, Psalmen str. 117.

vou, totiž výčet nepřátel z úst zbabělých zvědů v Nu 13,28–34. Je to zároveň seznam národů, které se Izraeli vzepřely a jsou proto určeny k vyhubení.

Jak vypadá situace? Zvědové, vyslaní do zaslíbené země, hlásí po návratu /Nu 13,28–34/ Mojžíšovi, že mezi jejími obyvateli viděli bytosti, které Izrael určitě nepřemůže. Odporují jim jen dva z nich, Jozue a Keleb /čili po kralicku Kálef – Nu 14,6–9/. Tím většina zbabělých zvědů odvrátila lid od další cesty. Ten pak byl za to potrestán čtyřicetiletým putováním po poušti. Teologicky je věc jasná: deset vystrašených zvědů mělo jistě pravdu, pokud počítali jen s lidskou silou; ale ve své nedověře či nevěře nepočítali s Hospodinem. V tom selhali.

Podívejme se tedy blíže na to, koho tam zvědové vlastně potkali: prý mocné a silné „národy“, tajemné obry a netvory. Jsou to Anakovci, Amalekovci, Chetejci, Jebusejci, Emorejci a Kenaanci. Proberme si je postupně – jméno po jménu.

První „národ“, který zvědové zmiňují, jsou „potomci“ /dosl. podle hebr. synové/ Anakovi /Nu 12,28 – b^ene e^{naq}/. V SZ se o nich mluví poměrně často.⁶ Dovídáme se o nich, že patřili mezi „obry“, tak Nu /n im ha-n^efi-lim/. Kdo jsou tito „obři“? o nich mluví Gn 6,1–4. Jde – alespoň podle hebrejského znění – o „vypadlé“, totiž z matky při porodu, spíše nežli spadlé s nebe na zemi; potomky nerovných sňatků „synů božských“ s „dcerami lidskými“, tedy jde spíš o zrůdy a netvory nežli o obry. Ale nejsou to jen lidé velkého vzrůstu jako gatský šestiloketní Goliáš /Is 17,4/, nýbrž sahají téměř do oblak, alespoň podle Nu 13,33: „A byli jsme /totiž zvědové/ v jejich očích jako kobyly, takoví jsme byli v jejich očích.“

Tak není prázdným slovem to, co o Anakovcích říká Dt 9,1–3: „Slyš, Izraeli, dnes přejdeš Jordán, aby sis podrobil pronárody větší a zdatnější, než jsi ty, města veliká a opevněná až k nebi, veliký a vysoký ... lid, Anákovce, o kterých víš. Slyšel jsi o nich /úsloví/: „Kdo se postaví proti Anákovcům?“ Dnes poznáš, že Hospodin, tvůj Bůh, který jde před tebou, je jako šírající oheň. On je vyhladí a on je před tebou pokoří ...“

Co říká jméno Anákovců? Zřejmě souvisí s výrazem ^anaq = náhrdelník a se slovesem anaq = vložit či pověsit něco někomu na šíji či kolem krku.⁷ V SZ je doloženo jen Dt 15,14 a Ž 73,6 náhrdelník je také jen dvakrát: Př 1,9 u ženy a Sd 8,26 u velbloudů. Slovo označuje zřejmě cokoli, co je zavěšeno

⁶ Nu 13,22.28.33; Dt 1,28 2,10.11.21 9,2bis; Joz 11,21.22 14,12 15,13.14bis 24,11; Sd 1,10.

⁷ L. Köhler – W. Baumgartner, Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament, 3. Aufl. Leiden 1967nn, 812n.

na krku nebo na šíji. Tak jsou tajemní Anakovci zřejmě původně „lidé krku“ či „lidé šíje“. Jak si to představit?

Uvádějí se dva výklady:⁸

a/ podle Gesenia /Thesaurus 1054/ jde o dlouhokrké,⁹

b/ podle Notha /Jos. 92/ jde o ty, kdo nosí náhrdelníky.

Ale proč by pak z nich šla hrůza? Samozřejmě náhrdelníky bývaly zároveň amulety a mohlo jít o magické náčiní, ale patrně spíše ochranné. Je nutno hledat jinde. A tu se nabízí výklad, který si sloveso anaq zachovalo v arabštině: chopit někoho za krk či pod krkem, nebo lidově, ale názorně: „jít někomu po krku“, tedy ohrožovat útokem na krk, snad i škrtit a dusit, a to tak, že jde o život. Takových zjevů je se co bát. Vzpomeňme: lidé, kteří se dusí, mívají pocit, že je někdo neviditelný škrtí, takže jde vlastně o „Škrtiče“. To je nejspíše původní význam jména a žádné místo SZ tomuto výkladu neodporuje.

Další „národ“ jsou Amalekovci /Nu 13,29/. Je pozoruhodné, že stejně jako Anakovci nejsou mimobiblicky doloženi; všechny zmínky o nich jsou ohlaselem SZ. Zmiňování jsou často, včetně gentilicia asi 51-krát. Podle Gn 36,12.16 a 1Pa 1,36 jde o potomky Ezaua, podle Nu 24,20 jde o „prvotinu /pohan-ských/ národů“ /rešit gojim/, tedy o jakýsi model pohanů. Tak nepřekvapuje, že se Amalek staví do cesty Izraeli při jeho pouti do zaslíbené země /Ex 17,8–13/. V boji s Amalekem však nerozhodují zbraně, nýbrž Hospodinovo požehnání, takže Mojžíš musí žehnat po celou dobu boje. Proto je vztažená – tedy žehnající – ruka nad Hospodinovým trůnem znamením čili korouhví boje proti Amalekovi až do posledních pokolení /Ex 18,15–16/.

Rabíni vykládali, že Amalek byl zlý čaroděj, proto usiloval už na poušti o to, přemoci Izraele a zastavit jeho pouť zlovolnými kouzly. Proto dokud je Amalek, d'áblův služebník, na zemi, je prý Boží tvář zakryta.¹⁰

Útok na Izraele Amalek opakuje – srov. Sd 4,13 6,3.33 7,12 10,12 1S 27,8–9.30. Proto je určen k vyhlazení /Dt 25,17–19/. Tak Samuel svým příkazem k vyhlazení Amaleka /1S 2,4/ jen připomněl Saulovi Zákon, kdežto Saul svým zjištěným jednáním se Zákonu vzepřel /1S 15,4–23/. Souhrnně lze říci, že Amalek je postava antikristovská.

Co s jeho jménem? Velký slovník Köhler-Baumgartner¹¹ sice tvrdí, že „jazykový výklad jména není možný“ a cituje práci M. Weipperta,¹² kde

⁸ Lexikon, 813.

⁹ Encyklopaedia Judaica Berlin 1928nn /dále jen EJ/ I, 750.

¹⁰ EJ I 544.

¹¹ Lexikon, 813.

¹² M. Weippert, Edom, Tübingen 1971, 252 a 594.

jsou shromážděny dosavadní výklady. Oba mají pravdu potud, že bezpečné odvození jména zatím neznáme.

Ale hebrejskému uchu musilo něco připomínat. Jaké byly jeho asociace? Tři se jeví jako závažné:

A/ amal = námaha, nezdar srov. Nu 23,21 „/Hospodin/ nevhlíží na kouzla proti Jákobovi, nehledí na nezdar v Izraeli /nebo úsilí proti Izraeli/, Hospodin, jeho Bůh, je s ním ...“ Výraz amal tu stojí tedy v paralelismu s kouzly.

B/ malaq = odtrhnout, např. hlavu ptáku /Lv 1,5 5,8/, pak podle akad. Označuje i člověka s chybějícími údy /KB 562/.

C/ amaq = být hluboký, tajemný, srov. Ž 92,6. Závažnější však nežli sloveso je asi apelativum emeq = údolí, dolina, hlubina, např. údolí či dolina Refajců v Joz 15,8 18,16, tedy místo, kde se to Refajci jen hemžilo či kde vystupovali z podsvětí /srov. Jz 14,9/.¹³

Všecky konotace jsou tedy zlověstné Amalekovci, „Hloubkaři“ či „Doláci“ páchnou hlubinami neblahými.

Dále následují v líčení zvědů tři „národy“, usazené na pohoří. Jsou to Chetejci, Jebúsejci a Emorejci. První z nich, Chetejci, zmínění poprvé už v rodokmenu Chamovců v Gn 10,15, se běžně ztotožňují s Chetity, významným indoevropským národem i státem v Malé Asii.¹⁴ Jméno je tedy nesemitské a je zbytečné hledat jeho etymologii v hebrejštině. Zařazení mezi syny Kenaanovy v Gn 10,15 není etnografické, nýbrž náboženské – duchovní profil těch Chetitů, s nimiž se Izrael setkával v zaslíbené zemi, byl blízký Kenaancům. Nejznámější z nich byl nespíše Urijáš Chetita, první manžel Matšeby a důstojník Davidova vojska /2S 11,3/. Důležitá však je otázka, jak Izraelci rozuměli jejich jménu. Zde je odpověď dosti zřetelná – zřejmě je spojovali s kořenem hatat = děsit a s apelativy hat = děs, vyděšený, hitta = zděšení, hittit = zděšení a hatat = děs. Tak ti, které zvědové potkali, byli podle jména ztělesnění děsu, děsní a děsiví. Tím dobře zapadají do výčtu.

Další jsou Jebusejci, tradičně název obyvatelů předizraelského Jeruzaléma /1S 5,6/. Že šlo o jeden z kenaanských kmenů, potvrzuje i to, že jejich údajný praotec byl stejně jako Chét také synem Kenaana /Gn

¹³ Podle pravidla o možné disimilaci geminovaných souhlásek, při níž vzniká druhotné -l- /Lexikon 482, srov. L. Koehler ThZ 2,314 nn/, je pravděpodobné, že také -l- ve jménu Amaleq je druhotné a vzniklo dissimilací z geminovaného -mm-, takže předpokládaný výchozí tvar zněl Ammeq. V tom případě by interpretace jména jako „Dolák“ nebyla druhotnou reetymologizací, nýbrž korektní etymon jména.

¹⁴ Lexikon 349.

10,16/. SZ se o nich zmiňuje poměrně často. Jejich jméno však není průhledné. Slovník¹⁵ jen připomíná výklad Geseniův,¹⁶ že je odvozeno od kořene bus, které se obvykle vykládá jako rozšlapat, rozdupat. Srovnání míst jeho výskytu však vede k závěru, že buď původně nebo specificky znamenalo znesvětit pošlapáním – srov. Iz 63,18: „Tvou svatyni pošlapali naši protivníci“ nebo Jr 12,10 „Mnozí pastýři zničili mou vinici, pošlapali můj podíl“. Z toho by vyplývalo, že jméno Jebus mohlo být chápáno jako označení těch, kdo neprávem a svémocně pošlapali a tím znesvětili místo, svatě Hospodinu či Izraeli od pradávna, od časů Abrahamových /Gn 14,18 22,2/. V tomto posvátném okrsku si pak Jebusejci postavili své modly nebo kultický personál – totiž „poskakovače“ a „slepce“ /2S 5,6/.¹⁷ Ani tím neodvrátili porážku a byli posléze sami rozdrčení a pošlapáni.

Třetí z horských národů jsou Emorejci. Jejich původ i jméno jsou relativně průhledné. Akkadské Amurru, ze sumerského Mar-tu znamená „západní země“; také známe boha Amurru, eponyma této oblasti. Amurru bylo starobabylónské označení celé Syropalestiny už ve 3. tisíciletí a je dobře dokumentováno epigraficky v textech klínových a egyptských. V textech el-Amarnských označuje zvláště oblast Libanonu.¹⁸ V SZ se stalo běžným názvem především pro obyvatele středopalestinské hornatiny, srov. Pohoří Emorejců v Dt 1,7.19.20. Jméno však může označovat i souborně všechny předizraelské obyvatele Kenaanu, srov. Gn 15,16 48,22 Joz 10,12 Am 2,8n. Někteří vykladači jsou toho názoru, že totéž etnikum na horách se nazývalo Emorejci a v nížinách či rovinách Kenaanci.

Nás však ve zkoumaných souvislostech zajímá, jak toto jméno vnímal Izrael. Souvislost se sumerským mar-tu byla jistě dávno zapomenuta. Důležité však je, že Izrael – skupina vyznavačů Hospodinových, usadivší se v Kenaanu – převzal od Emorejců /a Kenaanců/ jejich jazyk. Hebrejštiny je jeden z kenaanských dialektů. Zřejmě se proto uvádělo jméno Emorejců do souvislosti s kořenem 'amar = říkat, mluvit, a to mluvit srozumitelně. Je to obdoba s naším „Slované“ – lidé slova, jimž lze rozumět, na rozdíl od lidí nemluvicích, němých, a tedy „němců“.

Tu lze namítnout: Byli-li Emorejci lidé slova, jacísi „slované“, proč se jich bát? Jenže stará doba ví o moci slova, ví o /K. J. Erben/ „mocném slovu, které draka sváže a jasnou hvězdu strhne s nebe“. Stačí vzpomenout na

¹⁵ Lexikon 366.

¹⁶ W. Gesenius, *Thesaurus. Linguae Hebr. Et Chald.* 1835, 189.

¹⁷ J. Heller, *David und die Krüppel, Communio viatorum* 8, 1965, 251 – 257, přetištěno v: J. Heller, *An der Quelle des Lebens*, Frankfurt a. M. 1988, 25 – 32.

¹⁸ Lexikon 65.

„muže jména“ /Gn 6,4 'anše ha-šem/ či „vlastníka jazyka“ /Kaz 10,11 ba al lašon/ čili zaříkávače, abychom pochopili, že „lidé slova“ mohou být nebezpeční. Rozhodně však ani zde nejde o kvalifikaci etnografickou.

Protikladem „horáků“ jsou ti, kdo jsou usazeni při moři a podél Jordánu, totiž Kenaanci. Jako Emorejci se i Kenaanci vyskytují v SZ velmi často. Kanaan jako osoba je zmíněn jen v Gn 9,18–28 /5x/ a v Gn 10 v rodokmenu. Je pozoruhodné, že nositel jména sám nikde nevystupuje, nemluví ani nejedná, takže jeho zcela pasivní role zpochybňuje, že tu jde vůbec o osobní jméno. Vykladači se shodují v tom, že jde od počátku o název společenství.

Závažným exegetickým problémem je, proč Noe zlořečí Kanaanovi, když se na něm provinil Cham. Odpověď je v tom, že se Cham choval ke svému otci „kenaansky“, po kenaanském způsobu. Tak je Kanaan proklet jako typ, jinak řečeno je proketo kenaanství, kenaanský postoj, který tu nositel jména Kanaan reprezentuje. Ani v mimobiblických textech není toto jméno nikde doloženo jako personale či gentilicium, ale vždy jako lokale, jméno místní, označení země. Vykladači¹⁹ se dnes shodují, že jde o jméno egyptského původu, které znamená „země purpuru“, tedy nejdříve Fénicie čili Foinikie, kde se vyráběly purpurové látky. Tímto exportním zbožím se foinické osady staly slavné a daly jméno celé zemi.²⁰

Debata o jménu Kanaan je široká. Pokusme se proto raději o její utřídění a jakousi rekonstrukci dějin tohoto jména.

1. Egypťané označují zemi názvem podle jejího typického produktu, purpuru.
2. Název země je přenesen na její obyvatele – tak vznikají Kenaanci jako jiný název pro Emorejce – lid Amurru = západu.
3. Vegetačně-sexuální prvky kenaanského kultu chce Izrael diskvalifikovat, označuje je jako „smilstvo“, což se postupně stává souborným názvem pro

¹⁹ Lexikon 420.

²⁰ Srov. W. F. Albright, *Studies in the History of Culture: Leland Festschrift Volume*, p. 25: k = Hurrian designation signifying „belonging to the land of Purple“. Stejně Ephraim A. Spreiser, *Mesopotamian Origins* 1930, p. 141 – citováno podle Paterson, *Present Vol. To W. B. Stevenson*, p. 106f – Dále Michael C. Astour, *The Origin of the term Canaan, Phoenician and Purple*, *Journal of Near Eastern Studies* 1965, 24 = 346 – 350 /N.4./: kn = to bend or to set, kn n = the land of the „setting“ sun = the Akkadian term „Amurru“. Druhý výklad M. C. Astoura, že jde o západ /v geografickém smyslu/, je přijímán méně. Také poznámka A. Guillaumea /Hess, pozn. 82, 1964, 283/ je vlastně jen upozorněním na souzvuk s kořenem kn = být poníženy. Podle Guillaumea se to hodí lépe do kontextu Gn 9,18 a ke klatbě nežli jméno Cham. Proto prý Noe zlořečil Kanaanovi a ne Chamovi. To je sotva správné, připomíná Hess, zvláště proto, že se tím nevysvětluje vznik koncového nún.

pohanské kulty vůbec /Ez 16,15–42/ a tím se i jméno Kanaan stává označením náboženského postoje. To se nejzřetelněji jeví v prokletí Kenaana v Gn 9.

4. Protože Kenaanci byli nejen známí barvíři a námořníci, nýbrž i obchodníci, dostává jméno Kanaan další význam, totiž kupec /Iz 23,8/. Tento význam je doložen v textech egyptských.

5. Teprve nakonec se objevuje souvislost s kořenem kana = pokořit, zkrusit²¹ jako šifra údele, který pohanským Kenaancům připravil Hospodin skrze svůj nástroj – Izraele. K soudu Božímu nad kenaanským modlářstvím i kupectvím ukazuje Ez 17,4 Sf 1,11 Oz 12,9 i Ž 106,38 „obětovali modlářským stvůrám Kenaanu“.

Výraz Kanaan měl tedy v posledku zřetelnou náboženskou příchuť ne-li přímo náplň, šlo o kupčení s Bohem či bohy, tedy o magii.

Pokusme se nyní shrnout výtěžek z rozboru jak profilu „národů“, tak i jejich jmen. Je to až překvapivé, jak tu vše ukazuje jedním směrem: Anakové se odhalují jako „Škrtiči“, Amalekovci „Hlubináři“, Chetejci „Děsivci“, Jebusejci „Znesvěcovači“, Emorejci „Slovňáci“ a Kenaanci „Svatokupci“. Některé v historii Předního východu vůbec nenajdeme, jako Anakovce či Amalekovce, jiní, jako Chetejci, Emorejci či Kenaanci, tam sice jsou, ale SZ velmi svobodně obměňuje a přeznačuje jejich jméno a přetváří jejich charakter. Jejich „poctivá civilnost“ se ztrácí téměř v nedohlednu, lidské a nadlidské rozměry se mísí, jakoby kolem Izraele tančil kruh přízraků. Divní nepřátelé! Odtud lze i nově rozumět úzkosti izraelských zvědů i velikosti víry, kterou osvědčili Jozue i Keleb, když se takovými protivníky nedali zviklat ve své naději, že Hospodin splní své slovo a dá zaslíbenou zemi svému lidu navzdory všemu.

Zeptejme se závěrem, co z toho vyplývá pro starozákonní pojetí nepřátel. To byla ostatně naše výchozí otázka. Nejsou to bájeslovné nestvůry, to bychom byli v mýtu, a o ten zde nejde. Ale také nejde o pouhé civilisty s jejich vlasteneckými nebo sociálními city, jak se někdy zcela povrchně vykládaly boje Izraele s nepřáteli. Jde o to, že v biblickém světě se musíme nejdříve orientovat na vertikále – vztahu k Bohu – a pak teprve na okolnostech horizontály, tedy na lidských okolnostech. I ty zde totiž jsou převážně zrcadlem vztahu k Bohu. A tak ti, kdo tu vystupují v roli nepřátel, jsou na biblické scéně exponenty či reprezentanty sil, které lidský rozměr zřetelně přesahují. Prostě všichni, ať to víme nebo nevíme, uznáváme nebo

²¹ Lexikon 461.

popíráme, sloužíme buď Bohu nebo jeho Protivníku. Tak nejen biblické postavy, ale i my sami jsme účastni onoho velkého boje mezi nebem a peklem, Bohem a ďáblem, Životem a Nicotou. V pohledu Písma prostě svět není pouhá civilní horizontála, nýbrž bojiště, a to nejen mezi dobrem a zlem, nýbrž i nad to především mezi Dobrým a Zlým. Bible to vidí personifikovaně. Nijak to nezměníme, když před tím budeme zavírat oči nebo to začneme popírat. Tak už v Jozuových bitvách – rozumíme-li jim v této vertikální dimenzi – jde vlastně o totéž, oč jde v celoživotním zápasu Ježíše, totiž aby tu ten Zlý neměl místo. Způsob boje se mění – z boje proti nepřátelům se stává boj proti Nepříteli, ale tento poslední Nepřítel přichází ke slovu již v oněch dávných nepřátelích Izraele. Odtud musíme vycházet, má-li se nám stát zřetelným, kdo jsou vlastně nepřátelé podle Písma. Zcela přesně to pak vystihl apoštol v Ef 6, 12: „Naše bojování není proti tělu a krvi, ale proti mocnostem, silám a všemu, co ovládá věk temnoty, proti duchům zla v nadpozemských oblastech.“